

Article Info	RESEARCH ARTICLE ARAŞTIRMA MAKALESİ	
Title of Article	Scope of Environmental Issues and Environmental Citizenship on Turkey Grand National Assembly	
Corresponding Author	Mahmut DOĞAN Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mahmutdogan@marmara.edu.tr	
Received Date Accepted Date	31.12.2019 17.03.2020	
Author / Authors	Mahmut DOĞAN Semra K. KATITAŞ ORCID: 0000-0002-1432-3682 ORCID: 0000-0002-8739-4035	
How to Cite	DOĞAN, M. and KATITAŞ, S. (2019). Çevre Sorunlarının ve Çevresel Vatandaşlığın Türkiye Büyük Millet Meclisi Tasarılarındaki Kapsamı, Kent Akademisi, Volume, 13 (41), Issue 1, Pages, 1-9	

Çevre Sorunlarının ve Çevresel Vatandaşlığın Türkiye Büyük Millet Meclisi Tasarılarındaki Kapsamı

Mahmut DOĞAN¹
Semra KATITAŞ²

ABSTRACT:

Humankind, since its existence, has been damaging to the nature, and this harm level had reached to unforeseen degree along with industrial revolution day by day. In early periods, this harmful process did not recognized by actors of international arena, it started to be considered in 20th century thanks to studies focus on environment. By 1970s, the issue become an agenda in international politics, however, there were no serious action to solve problem. At this point, environmental citizenship is crucial phenomenon. On the contrary of common citizenship concept, scope of this term is not local, but global. Adoption of this phenomenon is significant and it should start from local level. Nevertheless, like in international stage, magnitude of environmental issues are regarded as secondary issues at national level, too. From this perspective, in this study, importance of environmental issues at national level by focusing on environmental citizenship through Turkey Grand National Assembly (TGNA) examined. In this direction, firstly, brief history of environmental issues were addressed; then, explanation, significance and missions of environmental citizenship were scrutinized. On following section, drafts related with environmental problems and environmental citizenship at TGNA were examined. As a result of this assessment, it could be said that drafts related mentioned issues are at quite limited degree and seen as part of low politics agenda.

KEYWORDS: Environment, Environmental Citizenship, Turkey Grand National Assembly, Turkey.

¹ Assoc. Prof., Marmara University, Faculty of Political Science, Department of Political Science and Public Administration, mahmutdogan@marmara.edu.tr

² M.A. Student, Marmara University, Institute of Social Science, Local Governments and Urban Policies, sekatitas@gmail.com

ÖZ:

Var oluşundan bu yana doğaya zarar vermekte olan insanlığı, endüstriyel devrim ile birlikte verdiği zararı giderek artırmıştır. Ancak verilen bu zarar erken dönemlerde dikkate alınmazken, 20. Yüzyılda yapılmaya başlayan çalışmalar neticesinde uluslararası arenanın aktörleri tarafından fark edilmeye başlamış ve 1970'lere gelindiğinde siyaset arenasındaki ajandalardan birisi haline dönüşmüştür. Ancak çevresel problemlerin çözümü noktasında ciddi manada ilerlemelerin kaydedilmediği görülmüştür. Çevresel sorunların çözümü noktasında çevresel vatandaşlık olgusu oldukça önemlidir. Genel geçer vatandaşlık kavramının aksine küresel kapsamda olan bu vatandaşlık tipinin benimsenmesi oldukça kritik bir öneme sahiptir. Her ne kadar yerelden başlayarak küresel ölçüğe kadar ilerlemelere gereksinim duyulsa da, uluslararası arenadaki çevresel problemlerin arka plana atılması durumu ulusal arenalara da yansımaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada çevresel vatandaşlık odaklı olarak çevresel problemlerin ulusal ölçekteki önemi Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde görüşülmüş olan tasarılar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak çevresel sorunların kısa tarihçesi ele alınmış, devamında ise çevresel vatandaşlık olgusunun açıklanmasına, haiz olduğu önemine ve bu vatandaşlık tipinin görevlerine yer verilmiştir. İzleyen bölümde ise TBMM'de görüşülen çevre problemleri ve çevresel vatandaşlıkla ilintili tasarılar ele alınmıştır. Yapılan bu inceleme sonucunda çevresel problemlerin ve çevresel vatandaşlığın çok az sayıda tasarıda kendisine yer bulduğu ve düşük düzeyli gündem maddesini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Çevre, Çevresel Vatandaşlık, TBMM, Türkiye.

Çevre Sorunlarının ve Çevresel Vatandaşlığın Türkiye Büyük Millet Meclisi Tasarılarındaki Kapsamı

GİRİŞ:

Çevre kavramı değerlendirildiğinde, bireylerin etkinlikleri ve yaşam biçimleri üzerinde etki oluşturması muhtemel aktörlerden bahsetmek gereklidir. Bu aktörler, birdenbire veya süreç içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak bir etki yaratabildikleri gibi; pek çok faktörün (fiziksel, kimyasal, toplumsal, biyolojik veya psikolojik faktörler gibi...) genel bir toplamı olarak da görülebilir. Bu bağlamda çevre kavramı tanımlanırken, pek çok alanı ve her bir alanın kendi içerisinde getirdiği prosesi ihtiva eden çok boyutlu bir tanımla karşılaşmaktayız (Keleş, 2009: 51). Her ne kadar uluslararası gündeme 1970'li yıllardan sonra girmiş olsa da, çevre teması ulus üstü öneme sahip bir temadır. Çevre konusu, ulusların zaman zaman gündemi haline gelse de uygulamalar noktasında bakıldığında; dönemin idari aktörleri ve yasa yapıcıları tarafından önemsenmediği ve üzerinde durulmayan bir konu olarak kaldığı görülmektedir.

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin dünya tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu kabul edilmektedir. 18.yüzyılın sonunda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte bireyin kendine dönüşü ve yakın çevresi ile tabiata dair derin bir bağ kurduğu görülmektedir. Sanayileşme hareketi ile, şehirlerin yani kentsel mekanların da yapısı değişmiştir. Kurulan sanayi fabrikalarının meydana getirdiği atıklar çevreyi büyük ölçüde tahrip etmiş, doğal kaynakların itindan uzak kullanımı ile doğal dengein bozulduğu bir çevresel yapının meydana gelişine zemin hazırlamıştır. Dönemin şartları dolayısıyla, ortaya çıkan bu tahribatın ne boyutta olduğuna dair veri sunacak bir mekanizmanın olmayışı ve doğanın kendini yenileyebilme kabiliyeti sayesinde uzun yıllar boyunca herhangi bir "çevresel sorun" tanımı yapılamamıştır. Bu tanımın yapılamayışında, dönemin şartları gereği dünya üzerindeki hemen her kıtada büyük savaşların yaşanması ve haliyle devletlerin çevre meselelerini ikincil plana atması gibi sebepler etkili olmuştur.

Yukarıda da değinildiği üzere, çevre sorunlarına dair gelişmelerin 20.yüzyıl ile birlikte uluslararası gündemde yer almaya başladığını söylemek mümkündür. Çevre sorunlarına yönelik çalışmaların tarihçesi irdelendiğinde; ilk adımlardan birinin 1913 yılında tertiplenen Bern Konferansı olduğu görülmektedir. Aslen bu konferans özü itibarıyla çevre konusu özelinde olmamasına rağmen, bireylerin doğal silüete verdiği tahribat sorun olarak ele alınmıştır. 1913 yılında tertiplenen bu konferansı, 1923 yılında düzenlenen Paris ve Londra konferansları izlemiştir. Fakat bu konferansların zamanlama açısından Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından meydana gelmiş olması; hali hazırda gündemi savaşla meşgul olan uluslararası düzlemde pek yankı uyandıramamış ve çevre teması bağlamında devletlerin herhangi bir girişimi olamamıştır. Bununla birlikte, çevreye dair temaların uluslararası gündemde yer bulması adına bir başlangıç mahiyetinde olması dolayısıyla bu konferansların oldukça önemli olduğu belirtilmelidir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, 1940'lı yıllarda gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından siyasi yaklaşımların ve

ekonomik davranışların düşünsel anlamda değişikliklere uğradığı görülmektedir. Liberal düşüncenin, kar kavramı etrafında örülen ve devletlerin gelişmişlik seviyesinin kar etme olgusu ile ilişkilendirildiği kapitalist sistemin hakim olduğu bu dönemde; çevreye dair problemlerin giderek arttığı ve bununla birlikte kati kazanç uğruna bu sorunların görmezden gelindiği bir düzenin varlığı dikkat çekmektedir. Öyle ki, çevresel sorunların küresel boyutları yok sayılmış; belki de nesilleri tehlikeye atacak adımlar atılırken, bu sorunların ulusların/devletlerin kendi sorunları olduğu algısı verilerek herhangi bir girişimde bulunulmamıştır (Balaam and Dillman, 2016: 515).

Çevreye dair problemlerin giderek görünür hale gelmesi, bu problemlere dair yapılan akademik çalışmaların ve bilimsel araştırmaların artmasıyla birlikte; özellikle 1960'lı yıllardan itibaren çevreyi koruma kavramının tartışmaların gündemi haline geldiği görülmektedir. Toplumsal hareketlerin meydana gelmesi, bireylerin bilinçli bir yaklaşımla çevresel sorunların ekonomik kazanımlardan çok daha önemli olduğu ve hayati sonuçlar ortaya çıkaracağı fikrini savunması ile birlikte; devletlerin çevresel sorunları ele alış biçimleri ve algıları da tepeden tırnağa değişime uğramıştır. Bu dönemde özellikle ABD'de meydana gelen öğrenci hareketlerinin ve çevreci oluşumların düzenlediği gösteriler, bireylerin toplumsal bir bilinç oluşturma noktasındaki ilk adımı olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan takip eden yıllarda gerçekleşen bir diğer gelişmenin de Roma Kulübü tarafından yayımlanan "Büyümenin Sınırları" isimli rapor olduğunu söylemek mümkündür. 1968 yılında endüstri ve iş adamları tarafından tesis edilen, kuruluş gayesi dünyanın ve insanlığın geleceği hakkında öngörülerde bulunmak olan bu kulübün 1972 yılında yayımladığı ilgili raporda; özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen ekonomik çalışmaların benzer bir zihniyetle sürmesi halinde, kaynakların yetersiz kalacağı gerçeğinin altı çizilmiştir. Bununla birlikte, küresel büyüme kavramının da belli bir sınırdan kalacağı iddiası ortaya atılarak; devletlerin kalkınma planlarının çevresel meselelerden bağımsız bir biçimde yapılamayacağına dikkat çekilmiştir (Meadows vd., 1972). Ayrıca, hazırlanan bu çalışmaya yanıt verme amacıyla, Bariloche Vakfı üyelerince "Yoksulluğun Sınırları" adlı bir çalışma yayımlanmıştır. Bu raporda, Roma Kulübü'nün hazırladığı raporda yer alan sınırlama-büyüme tespitinin aksine; devletlerin adaletten uzak ve ölçsüz tüketim alışkanlıklarının sorun olarak görülmesi gerektiğine değinilmiştir. (Bariloche, 1974). Genel anlamda bakıldığında adım adım büyüyen çevre bilinci kavramının, gün geçtikçe "küresel çapta değerlendirilmesi gereken bir mesele" haline geldiği ve uluslararası aktörlerin de adım atması gereken bir olguya dönüştüğü görülmektedir.

1972 yılına gelindiğinde Stockholm'de BM Çevre ve İnsan Konferansı adlı çevre temalı ilk resmi uluslararası toplantı düzenlenmiştir. Toplantı neticesinde İnsani Çevre Eylem Planı hazırlanarak, bu kapsamda bir deklarasyon yayımlanmıştır. Bildirinin en dikkat çeken özelliğinin Çevre Hakkı'nı tanımlamak üzerine olduğu ve bu bağlamda Çevre Hakkı kavramını detaylıca ele aldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu kavram, bireylerin itibarlı ve iyi bir yaşam sürdürebilmesine imkan tanıyan, özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaklaşımla nitelikli bir çevrede varlığını idame ettirebilmesi olarak tanımlanmıştır (Torunoğlu, 2012: 49). Konferansı takip eden süreçte BM Çevre Programı/UNEP etrafında örgütlenmeye gidilmiştir. Bu süreç içerisinde 1980 yılında dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter kurmaylarına Küresel 2000 Raporu'nu hazırlatmıştır. Raporda doğal kaynakların azalması ile su ve hava kirliliği gibi sorunlara vurguda bulunulmuştur. Rapora uluslararası çevrelerce de destek verilerek, Soğuk Savaş'ın en önemli sorunlarından biri olan nükleer silah sorunu ile eşdeğer görülmesi gerektiğini ifade eden söylemler dahi kullanılmıştır (Barney, 1980). Çevre yanlısı yayımlara karşı olarak o dönemde ABD başkanları Ronald Reagan ve George H.W. Bush'un desteklediği, günümüzde ise başkan Donald Trump'ın da düşüncelerini yansıtan, Küresel 2000'e Cevap adlı çalışma yayımlanmıştır. Çalışma, çevreye yönelik herhangi bir tehdidin var olmadığını, yeryüzü kaynaklarının bol olduğunu ve çevre meselelerinin koca bir yalan olduğunu belirtmiştir (Simon and Kahn, 1984). 1987 yılında ise BM Komisyonunca bir diğer adı Brutland Raporu olan Bizim Ortak Geleceğimiz adlı rapor ortaya koyulmuştur. Sürdürülebilir Kalkınma odaklı olarak yayımlanan bu çalışma yoksulluğun ortadan kaldırılması, fayda dağılımının adil olması, çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi gibi meselelere vurgu yapmıştır (UN WCED, 1987).

1992 yılının Haziran ayına gelindiğinde, Rio de Jenerio şehrinde düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda; başta kuşaklar arası ve kalkınma olmak üzere, yoksulluk, çevre kirliliği ve çevrenin korunması gibi özü itibarıyla çevre kavramının genel tartışma alanları detaylıca ele alınmıştır. Bu konferansın neticesinde Rio Bildirisi yayımlanmış ve bir diğer dikkat çekici unsur olarak, Gündem 21 isimli eylem planının adımları atılmıştır. Gündem 21; Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kalkınma için Kaynakların Korunması ve Yönetimi, Etkin Grupların Rollerinin Güçlenmesi ve Uygulama Mekanizmaları şeklinde dört bölüme sahip olan düzenleme, çevre ve kalkınma temalı bir uluslararası eylem planıdır. Bu planın uygulanabilirliğini gözlemlenmek amacıyla da BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur (UN SD, 1993). 2000 yılının Eylül ayında New York'ta düzenlenen BM Milenyum Zirvesi sonucunda, 2015 yılına kadar hayata geçirilmesi öngörülen yoksulluğun ve açlığın izale edilmesi, cinsiyet eşitliği, sürdürülebilir çevresel adımlar ve kalkınmada uluslararası işbirliği gibi konuları içeren Binyıl Kalkınma Hedefleri belirlenmiştir (United Nations). 2002 yılının Eylül ayında ise, Johannesburg'da Rio+10 olarak da bilinen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi düzenlenmiştir. Öte yandan, yine 2012 yılının Haziran ayında ise Rio'da Rio+20

olarak da ifade edilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu oluşumların hepsinde verilmiş olan taahhütler tekrar gözden geçirilerek yeniden değerlendirilmiş ve Yeşil Ekonomi'nin hayata geçirilmesi atılması gereken adımların neler olduğu görüşülmüştür. BM tarafından; 2015 yılından 2030 yılına kadar hayata geçirilmesi öngörülen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri yayımlanmıştır. Bu plan bağlamında; planlı kentleşme, eşitsizlikleri sona erdirmeye, cinsiyet eşitliği, saydam, kapsayıcı ve hesap verebilir kurumlar, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir-kapsayıcı ekonomik büyüme, iklim değişikliği, güvenli çevre ve ekosistem gibi hususlar detaylıca ele alınmıştır. Yine 2015 yılının Aralık ayında Paris'te, COP21 olarak da bilinen Paris İklim Zirvesi gerçekleşmiş, zirve kapsamında gönüllülük esasına dayanılarak; 193 ülkenin çevre problemleri özelinde en temel gündemi olan gaz salınımına dair paylaşımlar yapılmış ve bu soruna dair çeşitli önlemleri içeren bir antlaşmaya imza atılmıştır (McGrath, 2016).

Çevre meselelerinin ana temasını İklim değişikliği oluşturmaktadır. İklim değişikliğini tanımlarken Barret'in, "tek bir atmosferin oluşturduğu dünya ile iki yüzden fazla devletin oluşturduğu dünya arasındaki çatışma" şeklindeki ifadesini kullanmak oldukça yerinde olacaktır (Barrett, 2005: 283). Uluslararası bir gündem olarak ilk kez 1979 yılındaki Dünya İklim Konferansı vesilesiyle ele alınan iklim değişikliği konusunun temelini gaz salınımları konusu oluşturmaktadır. 1990'lı yıllara doğru giderek ilgi odağı haline gelen salınım meselesi uluslararası toplumun gündeminde yer bulmaya başlamıştır. Yerküre üzerindeki doğal akışın ve dengenin bozulmasına sebep olan bu meselenin; yaşam formlarının da olumsuz bir şekilde etkilenmesine sebep olduğu gözlenmektedir. Günümüz dünyasının giderek daha fazla sanayileşmesiyle birlikte çığ gibi büyüyen bu iklim değişikliği sorunu, yalnızca uluslararası sistem tarafından iş birliği ile çözüme kavuşturulabilecek bir konudur. Ancak küresel toplumun çevresel sorunlar karşısında gösterdiği reaksiyon da değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda, problemde kimlerin sorumlu olduğu ya da politikalarından kimlerin faydalandığı tartışmaları; öte yandan hangi siyasaların kimin çıkarına izleneceği gibi tartışmalar, çözüm odaklı politikaların hayata geçirilmesinin önüne geçtiği gözlenmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada İklim değişikliği sorunu tarihçesi ve etkileri ile birlikte ortaya koyulacaktır. Ardından çevresel problemlerin çözümünde kritik bir öneme sahip olan çevresel vatandaşlık olgusu tanımlanıp çevresel vatandaşların görevleri belirtilecektir. Son bölümde ise çalışmanın temel amacı olan TBMM'de çevresel vatandaşlık odaklı olarak çevre tasarılarının yeri ve önemi bulunacaktır. Bu bölümde önce TBMM'de görüşülen çevre tasarılarının kısa tarihçesi ardından ise çevre ve çevresel vatandaşlık tasarıları ele alınacaktır.

Temel Çevresel Sorun Olarak İklim Değişikliği ve Etkileri

İklim değişikliği temel olarak doğada sürekli var olmasına rağmen, hakkındaki bilgiler ve bilimsel gözlemler 19. yüzyılın başlarıyla birlikte başlamıştır. Bu dönemden itibaren bilimsel bir olgu olarak ele alınan iklim değişikliğine dair söylemler üç tarihsel döneme ayrılmaktadır (Hughes, 2010; 76). Birinci periyod 1825 ile 1945 yılları arasında kapsamaktadır. Bu periyodun temel özelliği olarak iklim değişikliğinin nedenlerine dair temel teorilerin geliştirilme çabası yer almaktadır. Svante Arrhenius ve arkadaşları tarih öncesi dönemlerde buzul çağların yaşandığına dair kanıtların bulunulması üzerine metan karbondioksit ve su buharı gibi atmosferik gazların atmosferin üst bölümünde sıcaklık bariyeri oluşturduğunu ifade etmiştir. Sera etkisi olarak nitelendirilen dünya genelinde yayılmaya başlayan sanayileşme dalgası ile kapsamı genişleyen bu etkileşimin küresel bir sıcaklık artışına öncülük olarak olası yeni buzul çağların önlenmesi adına insanlığın geleceği için faydalı bir oluşum olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bilim adamlarına göre ise tarihte dünya genelinde yaşanan soğuk havalarda atmosfere sülfür dioksit ve aerosollerin enjekte edilmesine yol açan büyük volkanik patlamaların ardından meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir. Güneş ışınlarının odak noktada yer aldığı ve geçmişte gerçekleşmiş olan buzul çağlar ile kıyaslamaların yapıldığı bu dönemde iklim değişikliğine yönelik çıkarımlar eksik bulgular ile yapılmış ve bu çerçevede tartışmalar yönlendirilmeye çalışılmıştır (Hughes, 2010: 79). Dahası küresel ısınmaya yönelik söylemler buzullaşmanın önlenmesi ve tarımsal şartların iyileşmesi gibi gerekçelendirmelere dayanılarak olumlu bir olgu olarak bazı düşünürler tarafından ele alınmıştır.

İklim değişikliğine dair ikinci bilimsel dönem 1945 ve 1975 yılları arasında içermektedir. Hükümetlerin daha çok araştırma imkânı oluşturmaya başladığı bu periyotta çevresel problemlere dair hipotezler başarılı çalışmalar neticesinde elde edilen yeni bulgularla açıklanmaya çalışılmıştır. Uydu kullanımını kolaylaştıran teknolojik ilerlemeler ile birlikte bir yandan yeryüzünün ve atmosferin sıcaklığı ölçülürken, diğer yandan güneş ışınlarındaki, stratosferde yer alan Ozon deliğindeki, okyanus diplerinde ve yüzeylerindeki, bulutlardaki, su buharındaki ve yağışlardaki değişimler hakkında detaylı bilgiler elde edilmeye başlamıştır. Ayrıca iklim bilimciler atmosferik gazlar, sıcaklıklar, çölleşme, kirlilik ve radio izotoplarına dair kanıtlar ile söylemlerde bulunmaya başlamışlardır (Schlesinger, 2011: 380).

1975 yılından sonraki süreç ise üçüncü periyodu oluşturmaktadır. Bu dönemin temelinde küresel ısınmanın bir gerçeklik olduğuna ve bunun temelinde de büyük ölçüde insan faaliyetlerinin yer aldığına dair görüş bulunmaktadır.

Sera gazları ile mücadelede salınım miktarlarının azaltılması hususu ulusal ve küresel siyaset arenasında önemli bir gündem maddesini oluşturmaya başlamış ve bu gazların etkisi ile yeryüzü sıcaklığının daha da artacağı araştırmalar ile ortaya koyulmuştur. Bu durumun devamı halinde hava olaylarındaki dengenin bozulacağı, tarımsal alanlarda ve vahşi hayatta aşırı bir baskı oluşacağı, adaların ortadan kaybolup sahil şeritlerinde büyük değişimlerin yaşanacağı ve insanların yaşam alanlarının farklılaşacağı belirtilmiştir. Yaşanan ve elde edilen bu gelişmeler üzerine ilk olarak 1988 yılında Birleşmiş Milletler tarafında Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change / IPCC) organize edilmiş, ardından 1992 yılında Rio’da, 1998 yılında Kyoto’da, 2009 yılında Kopenhag’da ve 2015 yılında Paris’te uluslararası tartışma platformları oluşturulmuş ve iklim değişikliği esaslı çevresel problemler ele alınmaya ve küresel ısınmaya karşı siyaset destekli eylem ihtiyacının pratiğe dökülmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu adımlarda siyasi destek söylemsel olarak alınsa da, uygulamaya geçilmesi noktasındaki şüpheler aşılamamıştır.

İnsanoğlunun neden olmuş olduğu küresel ısınma düzeyi bu düzeyi oluşturan seviyeyi geçmiştir. Süreç içerisinde gerçekleşen etki düzeyi atmosferin ısınması noktasında yüzyıllık periyod ele alındığında 2 ile 4,5 derece arasında artış olarak gözlemlenmiştir (Hunter, 2008: 507-509). Bu sıcaklık artışı nedeniyle kutuplardaki buzullar erime sürecine girmiş, okyanuslardaki hareketlenmeler artmış, su buharları radyasyonlar ile dolmaya başlamış ve karbondioksit ve diğer zararlı gazlar nedeniyle daha sıcak ve nemli bir yeryüzü meydana gelmeye başlamıştır. Arktiklerde, Antartika büyüklüğünde buzul kayıpları gerçekleşirken, kıtalardaki buzul kayıplarının da etkisiyle her yıl deniz seviyelerinde 3,5 milimetre artış gerçekleşmektedir. 100 yıl öncesinde bu düzey yıllık 0,8 milimetre olarak meydana gelmekteydi. Meydana gelen bu kayıplar donmuş alanların çözülerek hem bataklık oluşumuna neden olmakta iken hem de pasif organik maddelerin yeniden etkileşim içerisine girerek yeniden karbondioksit salınımlarına başlamalarını sağlamaktadır (Kaufmann; 2013; 262). Bunun doğal bir sonucu olarak da küresel ısınma hızlanmaktadır.

Bu değişimlerin etkisi ile artan karbondioksit miktarı bir yandan fotosentez etkileşimini %18’e kadar artırırken, diğer yandan otların daha fazla büyümesine, zehirli sarmaşıkların çoğalmasına ve diğer alerjenlerin sayısının artmasına da neden olmaktadır. Artan karbondioksit miktarı sudaki asit seviyesinin yükselmesine de sebebiyet vermektedir. 1991 yılına göre kıyas edildiğinde sudaki PH seviyesinde 0,06 birim azalma olduğu ölçülmüş ve bu durum resiflerdeki ekosistemi de tehdit eder hale gelmiştir (Schlesinger, 2011: 384). Küresel ısınmanın meydana getirmiş olduğu hızlı değişimler insan sağlığı ve refahı için bir takım dolaylı etkilere de sahiptir. İklim değişikliğinin bariz bir şekilde hissedildiği alanlarda böcekler nedeniyle meydana gelen hastalık vakaları sayısında artış yaşanırken, daha sıcak veya daha nemli bir yeryüzü sıtma ve ateşli hastalıkların da artmasına yol açacaktır. Bu gibi durumların önüne geçilmesi gayesiyle de bu alanlara yönelik harcamaların artış da kaçınılmaz olacaktır. Dünya Sağlık Örgütü’nün raporlarına göre artan sıcaklıklardan dolayı kalp ve damar tıkanıklığı ile solunum yollarındaki iltihaplardan kaynaklı ölüm sayılarında artış olmuştur. 2003 yılında aşırı sıcaklıkların yaşandığı Avrupa’da bu sebeplerden dolayı 70 binden fazla insan yaşamını kaybetmiştir. Başta sel olmak üzere küresel doğal afet sayılarında artışa neden olan iklim değişikliği her yıl 60 binden fazla insanın bu afetler nedeniyle ölümüne yol açmaktadır. Dünya nüfusunun yarısının denize 60 km mesafede yaşadığı düşünüldüğünde, hem sıhhi sorunların çoğalması hem de toplu yer değiştirmelerin başlaması tehditleri de var olmaktadır. İklimde yaşanan bu değişimler taşıyıcı böceklerin yaşam sahalarını da etkilemektedir. Bu değişikliklerden çoğu Afrika’daki beş yaş altı çocuklardan oluşan 1 milyon kişi hayatını kaybederken, yapılan araştırmalar neticesinde bu sayının 2080’lere gelindiğinde 2 milyonu aşacağı öngörülmektedir.

Çevresel Vatandaşlık Kavramı

Çevre ’ye dair meselelerin bir sorun olarak ele alınıp siyasi aktörlerce uluslararası ajandaya dahil edilmesi 20. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. 1970’ler ile oluşmaya başlayan çevre bilinci, 1972 yılında düzenlenmiş olan BM Stockholm Konferansı ile politik düzeye taşınmıştır. Bu konferans neticesinde yayımlanan Büyümenin Sınırları adlı rapor önemli bir mihenk taşı oluştururken, ekolojik paradigmadaki gerçekleşen yeni teorik gelişmeler, Batılı ülkelerde gerçekleşen çevre odaklı toplumsal hareketler ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın oluşturulması bu bilinçlenmeyi daha da üst seviyeye ulaştırmıştır (Dobson, 2007; 276).

Çevresel tahribatın uluslararası arenada ele alınmaya başladığı bu dönemde, çevresel ajanda “Sıfır Büyüme” (Zero Growth) mottosu ile domine edilmiştir. İnsana ve sürdürülebilir kalkınmaya vurguda bulunana bu anlayış, nedeni ve şekli bakılmaksızın çevresel tahribatın sorumlusunun insanoğlu olduğunu belirterek, bu durumun sonuçları ile de insanoğlunun yüzleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ekonomik büyüme, nüfus, tüketim, uluslararası ticaret ve yoksulluk gibi meseleler giderek yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji ile biyoçeşitliliğin korunması gibi hususlar ile bağlantılı hale gelmiştir. Ayrıca çevre meselesinin analiz düzeyi ve kapsamı yerelden ulusala ve oradan da bölgesel noktaya ve nihayetinde küresel arenaya kadar genişlemiştir (Jelin, 2000; 48). Yalnızca yeni yeni tanınan meseleler ile

İlgilenmeyen çevresel öncelleyen oluşum, toplu eylemlerde ve sosyal hareketlerde paradigmatik değişimler ile de uğraşmışlardır. Sosyal ve ulusal sınırları aşan bir karaktere sahip olarak evrensel değerler oluşturma amacına haiz olan çevreciler, askeri alanda, sanayileşmede ve siyaset sahnesinde vahşi ve ilkel rasyonaliteye sahip olan aktörler haricinde kalan sosyal birimlerin aktif veya pasif bir şekilde işbirliği yapabileceği inancını barındırmaktadırlar. Bu evrensel karakterin temelinde de çevresel çıkarın yaygınlaşması bulunmaktadır (Jelin, 2000: 50).

1980'lerden itibaren Doğu ve Batı bloklarının haricinde siyasi bir pozisyonda bulunan 3. Dünyacıların politik düzlemde etkin olarak olaya başlamalarıyla toplumsal hareketlerde düşünsel ve mekânsal açıdan genişlemeler başlamış ve bu durum çevresel hareketler için de bir motor kaynağını oluşturmuştur. Yine bu dönemde Ozon Deliğinin bilimsel olarak varlığının kanıtlanması neticesinde, çevre meselesi küresel bir mesele düzeyine erişmiştir. Yaşanan bu olumsuz koşulların ardındaki gerçeğin doğanın kendisinin değil de insan faaliyetlerinin yer aldığı görüşü meselelerin merkezine yerleşmeye başlamıştır. İnsan hakları ile çevre hakları arasında bağlar kurulmaya başlanılarak, çevreye verilen tahribatın doğada yer alan canlılara verdiği kadar insanların da yaşam alanlarına zarar verdiği ve büyük riskler oluşturduğu belirtilmiştir. 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan Brundtland Raporunda yer alan "sürdürülebilir kalkınma" kavramı "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlanmış ve çevreci anlayışın önemli bir karakterini ortaya koymuştur. Bu rapor ile birlikte "çevresel haklar", "çevresel şeffaflık" ve "çevresel hesap verilebilirlik" gibi kavramlar türetilmeye başlanmıştır (Alabaster, 1999: 26). Bu ilerlemeci çevreci süreç yeni uluslararası anlaşmalara, ulusal yasamalara ve toplumsal bilinç yeni bir boyut kazandırmıştır. Gelişen bu süreç içerisinde "çevresel vatandaşlık" olgusu oluşmuştur.

Yerel, ulusal ve uluslararası düzlemlerin hepsini içerisinde barındıran bu kavram, sosyo-demografik faktörler ve katılımcı karakter gibi elementlere sahiptir. 1992 yılındaki Rio Bildirisi ile belirgin bir şekilde var olan bu olgu, çevre sorunlarının ilgili düzeydeki vatandaşların bu meseleler ile ilgilenmesi ile en iyi şekilde giderileceğini ileri sürmektedir. Yerel ve ulusal düzlemde her bireyin çevre sorunları ile ilgili bilgilere kamu görevlilerine yakından erişim sağlayarak ulaşabileceklerini ve karar alma süreçlerine katılım gösterebileceklerini savunan çevresel vatandaşlık olgusu, devletlerin gerekli imkanları oluşturarak vatandaşların bilinçlenmelerini ve katılımlarını sağlayabilmeyi gerçekleştirebileceklerini öngörmektedir (Alabaster, 1999: 27-29).

Çevresel Vatandaşlık, bireyin her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi anlayışına karşıt bir pozisyonda durarak, ortak fayda odaklı bir şekilde yaşam felsefesinin benimsenmesi gerekliliği belirtir. Çevresel problemlere yönelik bireysel çıkar odaklı çözümlerin üretilmesi bu anlayış ile çelişir vaziyette bulunmaktadır. Çözüm süreçlerinin ortak akıl ve ortak fayda temelinde yürütülmesi gerekliliği vardır. Çevresel Vatandaşlık, çevresel sorumlulukların adil yargının bir parçası olan çevresel haklardan doğduğunu kabul eder ve haklar ile sorumluluklar arasında dengenin kurulması gereksinimine vurguda bulunur. Sürdürülebilir toplum anlayışına sahip olan çevresel vatandaşlık, geri dönüşüm, yeniden kullanım ve koruyucu olma faaliyetleri ile özdeşleşmektedir (Hailwood, 2005: 197).

Çevresel Vatandaşlık her bireye aynı sorumluluğu öngörmemektedir. Bu noktada ekolojik ayak izi kavramı önem kazanmaktadır. Bireylerin çevresel etkilerinin farklı olduğu temelinden doğan ekolojik ayak izi, bireylerin günlük rutin yaşamında farklı yaşam tercihlerine haiz olup, bu rutin süreç içerisinde çevreye buldukları etkiyi ifade etmektedir. Yeryüzünün sınırlı bir çevreye sahip olduğunu ve bu sebeple bireylerin de işgal edecekleri çevresel alanın sınırlarının bulunduğunu belirten bu kavram, bazı bireylerin diğerlerine göre daha fazla çevresel alanı işgal ettiğini ileri sürmektedir. Bu bakış açısından ele alındığında, çevresel vatandaşların adil dağılımı dikkate alınarak uygun miktarda ekolojik ayak izi oranına sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Çevresel Vatandaşlığın diğer bir özelliği de herhangi bir yapay sınır tanınamasıdır. Yerel ve ulusal sınırları aşan bir karaktere sahip olan bu olgu, tüm canlıların bir dünyada yaşadığına vurgu yaparak, diğer vatandaşlık türlerinin aksine uluslararası ve nesiller arası niteliktedir (Alabaster, 1999: 33). Çevresel Vatandaşlık türünün bir diğer özelliği ise geleneksel vatandaşlığa benzer olarak kamusal alan ile ilgili olmasıdır. Konu ile ilgili meselelerde tartışılabilir, eylemde bulunabilir, protesto edebilir ve talep edebilir gibi özellikleri barındıran bu kavram, çevresel vatandaşların, -klima kullanımı, besin tüketimi, yaşam alanı oluşturma vb.- bireysel aktivitelerinin kamusal etkilere sahip olduğunu belirtmektedir.

Çevresel Vatandaşlık Yükümlülüğü

Çevresel Vatandaşlık bölgesel olmama üzerine inşa edilmiş bir vatandaşlık türüdür. Bireyler için vatandaşlık kavramını başta iklim değişikliği olmak üzere çevresel problemler ile ilintileyen çevresel vatandaşlık, iklim değişikliği küresel bir sorun olarak nitelendirilerek ulusal sınırların problemin çözümü noktasında sorunun bir parçası

olarak değerlendirmektedir. İklim değişikliğinin etkilerinin mekânsal ve zamansal anlamda eşit olarak dağılmadığından dolayı sınırlar yok sayılmaktadır.

Ortak eylemin sorunların azaltılması ve çözülmesi noktasında değerli bir husus olduğu çevresel vatandaşlıkta görev ve sorumluluklar ortak alanda yapılan her türlü faaliyetin bir başka bireyin imkanlarına doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunmasından doğmaktadır. Bu açıdan çevresel vatandaşlığın temel niteliği olarak bireyin ihtiyacını giderirken bir başka bireyin ihtiyaçlarını içinde bulunulan zamanda veya gelecekte engel olmaması yer alır (Wolf, 2009: 506). Bu durumu iklim değişikliğine uyarlayacak olursak, meydana getirilen her türlü salınım ile ekolojik ayak izindeki herhangi bir artış bi başka yerdeki veya gelecek nesillerdeki bireylere etkide bulunabilmektedir. Bireylerin şahsi alanlarında ve yaşamlarında gerçekleştirdikleri her eylemin, -araba kullanımı gibi- bir yükümlülüğe sahip olduğu belirtilerek, atılan her bir adımın bir başka canlının yaşantısına etkide bulunduğu ileri sürülmektedir.

TBMM’de Çevresel Vatandaşlık Meselesi

Çevre temalı meseleler 1970’li yıllardan itibaren uluslararası arenada önem kazanmaya başlarken, bu tür meselelere dair TBMM’deki ilk görüşme 1980’lerin ortalarında olmuştur. TBMM’de çevreye dair ilk tasarı 18 Haziran 1984 tarihinde görüşülen Çevre Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’dir. Bu kararnamenin amacı çevrenin korunması, iyileştirilmesi gibi amaçlarla, Başbakanlığa bağlı Çevre Genel Müdürlüğünün kurulmasına, teşkilat ve görevlerine ilişkin esaslar düzenlenmek olmuştur (TBMM (a)). Ancak bu tarihteki görüşmede karara bağlanamamıştır. Aralık 2019’a kadar TBMM’de 16766 tasarı görüşülürken, bunların yalnızca 146 tanesi çevre ile ilintili iken, bu 146 tasarının da sadece 46 tanesi doğrudan çevre problemleri ilgilidir ve bunların da 23 tanesi kanunlaşmıştır (Katitaş ve Kanlı, 2018: 78). TBMM’de kanunlaşan ilk çevre tasarısı 3 Haziran 1999 tarihinde görüşülen Avrupa Enerji Şartı Konferansı Nihai Senedi, Enerji Şartı Anlaşması ve Ekini Teşkil Eden Kararlar İle Enerji Verimliliğine ve İlgili Çevresel Hususlara İlişkin Enerji Şartı Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı’dır. Tasarının içeriği ise enerjinin üretimi, taşınması, depolanması, dağıtımı, iletilmesi ve kullanımındaki verimliliğin artırılması, güvenliğin güçlendirilmesi, çevre sorunlarının asgariye indirilmesi ve enerji ticaretinin serbestleştirilmesi amaçlarını taşıyan Senet, Anlaşma ve Protokolün onaylanması uygun bulunmasından oluşmaktadır (TBMM (b)).

Aynı tarihte, Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu İle İlgili Uluslararası Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslararası Fonun Kurulması İle İlgili Uluslararası Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı kanunlaşmıştır (TBMM (c)). Ancak, yine aynı tarihte görüşülen ve Küresel ısınma nedeniyle uluslararası düzeyde alınması gereken önlemleri belirleyen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine katılımın uygun bulunmasını öngören tasarı olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı kanunlaştırılmayarak hükümsüz bırakılmıştır (TBMM (d)). Bu duruma dair ilgili dönemde TBMM’de petrol ticareti ve ekonomik çıkarların bulunduğu şartlardan doğan çevresel önlemlerin, doğrudan çevre ile ilgili hususların gözetildiği çevresel önlemlere üstün geldiği ifade edilebilir.³ Bu uluslararası sözleşmenin yanı sıra Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesine Getirilen Değişikliğin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı, 1990 Tarihli Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İşbirliği İle İlgili Uluslararası Sözleşme ve Eklerine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Biyogüvenlik Kartagena Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü Değişikliğinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı gibi uluslararası anlaşmaların bir parçası olan hususların kanunlaştırılmasına dair tasarılar ilgili dönemin TBMM üyelerince hükümsüz bırakılmıştır. Bahsi geçen bu anlaşmalara katılımlar 2003 yılından itibaren sağlanmaya başlamıştır. Ancak herhangi bir şekilde kapsam ve ölçek genişletilmesinde bulunulmamıştır.

Çevresel vatandaşlık meselesi ise TBMM tarihinde yalnızca iki defa dolaylı olarak tasarılarla kendisine yer bulmuştur. Çevresel vatandaşlık bilincinin temelinde yer alan ve gelişiminde kritik bir öneme sahip olan halkın çevre meselelerinin siyasi arenada gündemlerden birini oluşturmasında ve çözümünün bulunması halk oylamasının düzenlenmesi sorunsalı olarak TBMM tasarılarında görüşülmüştür. 9 Aralık 1996 tarihindeki Çevre Kirliliği Yaratma İhtimali Olan Kamu ve Özel Girişimcilerce Kurulacak Tesisler İçin Halkoylaması Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ile 14 Ocak 1997 tarihindeki İzmir İli Bergama İlçesinde Çevre Kirliliğine Yol Açacak Siyanürlü Yöntemle Altın

³ Daha sonradan 2003 yılında ilgili anlaşmaya katılım sağlanmıştır.

Elde Edilmesi Konusunun Halkoylamasına Sunulması Hakkında Kanun Teklifi, TBMM tarafından hükümsüz bırakılarak rafa kaldırılmıştır (TBMM (e)).

SONUÇ:

İnsanoğlu varoluşundan beridir doğaya ve çevreye doğrudan veya dolaylı olarak zarar vermektedir. Bu zararın seviyesi Endüstriyel Devrim ile birlikte tahmin edilemez düzeylere ulaşmıştır. Sanayileşmedeki bilinçsiz ilerleme bir yandan doğayı kirletirken diğer yandan yalnızca insanların değil tüm canlıların geleceğini tehlike altına sokmaktadır. Asit yağmurlarının oluşması, büyük orman kayıpları, yeni hastalıkların meydana gelmesi gibi durumlar bu risklerden bazılarının sonuçlarını oluşturmaktadır. İklim değişikliği ise bu ilerlemeci hareketin en büyük negatif yönünü meydana getirmektedir. Zaman içerisinde devletlerin ajandasına girmeye başlayan bu meseleye yönelik her ne kadar bazı anlaşmalar yapılarak önlemler alınmaya çalışılsa da atılan adımlar daima yetersiz kalmıştır.

Siyasi irade olmadan var olan şartları değiştirerek sürdürülebilir kalkınma anlayışına geçmek imkan dahilinde değildir. Güven sorunun bulunduğu ve çıkar olgusunun hakim olduğu uluslararası siyaset arenasında, gerçek anlamda çevresel birliğin sağlanması oldukça zordur. Uluslararası arenadaki bu şartlar, yerel alanlara da yansımaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu durum dahilinde önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1970'li yıllardan itibaren uluslararası siyasi ajandada kendisine yer bulan çevre meselelerinin çözümünde önemli bir yere haiz olan çevresel vatandaşlık olgusu TBMM tasarılarında kendisine çok çok az düzeyde yer bulmuş, bu görüşmelerde de herhangi bir olumlu adım atılamamıştır.

Çevreye dair sorunların çözümünün sağlanabilmesi adına çevrenin doğal bir paydaşı olan halkın çevresel problemler hakkında bilinç sahibi olması ve atılacak adımlarda söz hakkına haiz olması kritik bir hususu oluşturmaktadır. Ancak ekonomik, siyasi ve askeri meseleler önemini korumakta ve çevre gibi meseleler ikincil düzeye atılarak göz ardı edilebilmektedir. Bir ulusal politika üretim mekanizması olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, ulusal ve uluslararası gündemde yer bulan çevre konusunu, daha detaylı bir biçimde ele alması ve gerek çalışmalarında gerekse de komisyonlarında bu başlıklara kayda değer bir yer ayırması gereklidir.

KAYNAKÇA:

- ALABASTER, T. (1999). 'Information for Environmental Citizenship.' Sustainable Development No:7; 25-34.
- BALAAM, D. and DILLMAN, B. (2016). Introduction To International Political Economy. New York: Routledge.
- BARÍLOCHE, S. (1974). Limits to Poverty. Argentina: Bariloche Foundation.
- BARNEY, G. (1980). Global 2000. California: Seven Locks Press.
- BARRETT, S. (2005). Kyoto Plus. Climate Change Policy. Oxford: Oxford University Press.
- BROWNER, C. 'Global Climate Change: Threats and Solutions.' Environmental Lands No:7 (1998): 273-290.
- DOBSON, A. (2007). 'Environmental Citizenship: Towards Sustainable Development.' Sustainable Development No:15; 276-285.
- HAILWOOD, S. (2005). 'Environmental Citizenship as Responsible Citizenship.' Environmental Politics Vol.14 No:2; 195-210.
- HUGHES, D. (2010). 'Climate Change: A History of Environmental Knowledge' Capitalism Nature Socialism Vol.21 No:3; 73-91.
- HUNTER, P. (2008). 'Natural Solutions to Climate Change.' Science and Society Vol.9 No:6; 507-515.
- JELİN, E. (2000). 'Towards A Global Environmental Citizenship.' Citizenship Studies Vol.4 No:1; 46-61.
- JOHNSTON, P. (2001). 'Environmental Citizenship: Europe's New Policy Challenge.' Foresight Vol.3 No:2; 95-101.

KATITAŞ, G. and KANLI, İ B. (2018). "Küresel Emisyon İkilemi: Türkiye Değerlendirmesi". Uluslararası Afro-Avryasya Araştırmaları Dergisi 3; 58-85.

KAUFMANN, R. (2013). 'Anthropogenic and Natural Causes of Climate Change.' Climate Change No:122; 257-269.

KELEŞ, R. (2009). Çevre Politikası. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

MARTENS, P. (2001). 'Health Effects of Climate Change.' Science Vol.292 No:5519; 1065-1069.

MCGRATH, M. (2016). Trump'ın tehditlerinin gölgesinde iklim zirvesi. BBC. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37893126> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2019).

MEADOWS, D., RANDERS, J. and BEHRENS, W. (1972). The Limits To Growth A Report For The Club of Rome's Project On The Predicament Of Mankind. New York: Universe.

SCHLESİNGER, W. (2011). 'Climate Change.' Interpretation No:65; 378-390.

SİMON, L. and KAHN, H. (1984). The Resourcefull Earth: A Response to Global 2000. New Jersey: Blackwell Publishing.

TBMM (a). Kanun Teklifleri Sorgu Formu, 20/1/1/62,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic

TBMM (b). Kanun Teklifleri Sorgu Formu, 21/1/1/332,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic

TBMM (c). Kanun Teklifleri Sorgu Formu, 21/1/1/359-360,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic

TBMM (d). Kanun Teklifleri Sorgu Formu, 21/1/1/290,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic

TBMM (e). Kanun Teklifleri Sorgu Formu, 20/2/2/657 – 20/2/2/658,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic

TORUNOĞLU, E. (2012). Çevre Politikaları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

UN Sustainable Development (1993). Earth Summit Agenda 21. New York: United Nations.

UN World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future. Oxford: Oxford University Press.

United Nations. Millennium Development Goals. <http://www.un.org/millenniumgoals/> (Son Erişim Tarihi: 24.11.2019).

WOLF, J. (2009). 'Citizenship and Environment.' Environmental Politics Vol.18 No:4; 503-521.

YUSOFF, K. (2011). 'Climate Change and The Imagination:.' Vol.2 No:4; 516-530.